

УДК 316.645.2

Теоретична інтерпретація концепту «довіра» в соціології

О.М. КУЗЬМУК

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, Україна,
E-mail: kuzmuk-olga@mail.ru**Авторське резюме**

Довіра українського суспільства як прикладу пострадянського типу суспільств формуються під впливом низки специфічних умов. Зокрема, перехід до ринкової демократії спричинив формування довірчих відносин, які обмежуються сім'єю та найближчим оточенням особи. Адже результати щорічного моніторингу Інституту соціології НАН України засвідчують, що найбільшу довіру респонденти виявляють до себе та своєї сім'ї.

У таких умовах зрозумілою є тенденція до формування захисної ідентичності із родиною та найближчим оточенням, коли виникає бажання розвивати локальні мікроструктури, що забезпечують включення у суспільство. Розуміння останнього звучується до «своїх». Іншими словами, цінності та норми, які домінують сьогодні в українському суспільстві, орієнтовані на посилення міжособистої довіри у рамках родинно-сімейного кола більшою мірою, аніж на розвиток довірчих відносин позасімейного типу.

У даній статті здійснюється теоретична інтерпретація феномена «довіра» з метою комплексного вивчення даного концепту та чіткого формулювання ознак соціальної довіри. Ознаки соціальної довіри можуть розглядатися в подальших соціологічних дослідженнях як індикатори феномена довіри та фіксуватися в емпіричних соціологічних дослідженнях.

Ключові слова: довіра, недовіра, показники довіри, індикатори довіри, толерантність, соціальна нерівність, трансформаційні перетворення, інституційні процеси.

Theoretical interpretation of the concept of trust in sociology

O. M. KUZMUK

Lesya Ukrainka eastern european national university, Lutsk, Ukraine, E-mail: kuzmuk-olga@mail.ru

Abstract

Confidence in Ukrainian society as an example of post-Soviet societies are influenced by a number of specific conditions. In particular, the transition to a market democracy led to the formation of trust relationships that are limited to family and inner circle person. After the results of the annual monitoring of the Institute of Sociology of NAS of Ukraine show that most respondents trust to reveal themselves and their families.

In such circumstances is understandable tendency to form defensive identity with family and close circle, when there is a desire to develop local microstructure, ensuring inclusion. In other words, values and norms that dominate today in Ukrainian society focused on strengthening interpersonal trust within the family and family circle more than on the development of trusting relationships-family type.

In this article the theoretical interpretation of the phenomenon of «trust» to a comprehensive study of the concept and a clear statement on social trust. Signs of social trust can be considered in future studies as indicators of social phenomenon of trust and fixed in empirical social research.

Keywords: trust, distrust, confidence indicators, indicators of trust, tolerance, social inequality, transformation, institutional processes.

Постановка проблеми. Дослідження феномена «довіра» мають глибокий практичний зміст, оскільки дозволяють конкретизувати інституційні процеси, що відображають зміст централізованої державної політики.

Соціальна довіра закріплює когнітивні стереотипи суспільства та спонукає суспільство до толерантності і міжнаціональної співпраці. Соціальну довіру можна розглядати і як своєрідний мінімізатор наслідків глобальної та регіональної економічної нерівності, що поглиблюється в умовах сучасного суспільства.

Інтерес до теми довіри загострюється в періоди бурхливих соціальних потрясінь та докорінних перетворень у суспільстві, коли недовіра до політичного режиму з боку широких верств населення й опозиції стає потужним ресурсом трансформаційних перетворень у

суспільстві. Хоча й у відносно стабільних суспільствах тема довіри є актуальною в силу тих надій, котрі покладаються на довіру задля збереження соціальної стабільності.

Аналіз досліджень і публікацій. У вітчизняній та зарубіжній літературі феномену «довіра» в різноманітних його проявах присвячено достатньо досліджень.

Інтерпретація поняття «довіра» в соціології ґрунтується здебільшого на теоретичних положеннях концепції аномії Е. Дюркгейма, теорії раціоналізації М. Вебера, а також теорії структурного функціоналізму Т. Парсонса та Р. Мертона. Різноманітні інтерпретації цього поняття представлені також у роботах багатьох сучасних соціологів. Зокрема, довіру в контексті теорії соціального капіталу вивчають Р. Патнем, Р. Барт, Дж. Коулмен, Ф. Фу-

куяма, Д. Гамбетта та інші. Проблему взаємозв'язку довіри та глобалізації аналізують П. Штомпка та Ф. Фукуяма. Довіру в контексті теорій модернізації досліджує Ш. Ейзенштадт. У вітчизняній соціології до проблем довіри-недовіри в українських реаліях звертаються переважно І. Бекешкіна, Є. Головаха, Н. Паніна, С. Makeєв, А. Мельников, І. Мартинюк, А. Ручка, М. Паращевін, А. Колодій, В. Степаненко та інші.

Мета дослідження – теоретична інтерпретація феномена «довіра» в соціології.

Відповідно до визначеної мети в статті поставлено й послідовно розв'язувалися такі основні завдання:

- визначити теоретичні основи дослідження довіри в соціології;
- проаналізувати поняття «довіра» в соціології, охарактеризувати види та ознаки довіри;
- описати механізм довіри до органів влади.

Виклад основного матеріалу. Довіра кризь призму структурно-функціонального підходу розглядається як елемент соціальної дії, який виконує низку функцій: інтегративну; функцію цілепокладання, адаптації та латентну (механізм процесу соціалізації, внаслідок якого відбувається утвердження культурних зразків). Слід сказати, що для групи теорій, характерним є виокремлення поняття довіри як особливої соціологічної категорії. Зокрема, теорія системного аналізу Н. Лумана характеризує довіру як внутрішню властивість системи, необхідну для забезпечення її автономності. Також довіра передбачає можливість альтернативного способу дії інших суб'єктів взаємодії в умовах невизначеності та множинних ризиків [5, с. 94]. Це твердження стає особливо актуальним в умовах сучасного «суспільства ризику», де територіальні кордони не можуть забезпечити розподіл на своїх та чужих.

Якщо у Н. Лумана довіра виступає механізмом, що забезпечує стабільність системи, то для Е. Гіденса, довіра виступає механізмом, який підтримує стабільність життєвого простору індивіда [2, с. 145-153]. Іншими словами, довіра є формою своєрідної безпеки, яка формує комфортні умови життя індивіда в умовах постійних змін у середовищі глобальних викликів.

Е. Гіденс виділяє три форми довіри, що існують у сучасному світі: особистісна довіра, яка ґрунтується на кровноспоріднених та дружніх зв'язках; безособистісна довіра до абстрактних систем та інститутів і узагальнена довіра як базова настанова до взаємодії у суспільстві. Ці форми довіри пронизують весь спектр соціальних відносин [2, с. 207-261].

Ш. Ейзенштадт зазначає, що довіра є чинником, що полегшує сприйняття суспільною свідомістю трансформаційних змін у соціумі і таким чином сприяє його модернізації та впро-

вадженню інновацій. Тривалість та здатність до трансформацій суспільних інституційних комплексів залежить від можливості для розвитку довіри у межах від рівня малих закритих груп до рівня ширших спільнот та мереж. У такому аспекті довіра постає динамічним чинником, що визначає зміни у суспільстві, але з іншого боку, сама змінюється під впливом суспільних обставин [4, с. 81].

Р. Патнем, Ф. Фукуяма, Д. Гамбетта, П. Бурд'є, А. Селігман інтерпретують довіру як продукт суспільних відносин, що є складовою соціального капіталу – набору неофіційних вартостей та норм, які є спільними для членів певної групи і сприяють їхній взаємодії. На думку Ф. Фукуяма, довіру можна ототожнити з мастилом, що робить діяльність будь-якої групи ефективнішою [8, с. 18].

За таких умов цей феномен доцільно вивчати в контексті соціальних мереж, всередині яких формується «радіус довіри» – спільні норми, що притаманні окремим групам людей і не поділяються іншими групами того ж суспільства [8, с. 23].

Для П. Бурд'є довіра – це символічний капітал, який дозволяє отримувати матеріальну вигоду (індивід може укласти договір, що принесе йому прибуток, не володіючи матеріальними ресурсами, але маючи достатній кредит довіри) [1].

У діяльнісно-активістській теорії, представником якої є П. Штомпка, довіра виступає настановою до взаємодії навіть в умовах невизначеності та ризику і аналізується у контексті трьох вимірів: довіра як характеристика відносин; довіра як особистісна характеристика; довіра як культурна складова певного суспільства.

Для П. Штомпки культурні зміни, які витісняють застарілі соціальні відносини, є поштовхом для реконструкції довірчих відносин відповідно до нових вимог соціального життя.

Отже, довіра розглядається як специфічна характеристика суспільства, що, з одного боку, має природне походження, а з іншого – конструюється у процесі соціальної взаємодії. Здебільшого домінуючим є інтегративний підхід до розгляду природи довірчих відносин, у контексті якого довіра виступає результатом поєднання ірраціональних та раціональних чинників.

Крім того, довіру можна розглядати і як соціальну дію, яка слугує чинником інтеграції суспільства та формує умови для ефективного досягнення мети. Проте у межах цього напрямку поняття «довіра» суттєво збагачується завдяки не тільки структурному, але й функціональному/дисфункціональному аспекту, що дозволяє використовувати цей феномен для пояснення процесів, які відбуваються у соціальній системі.

Соціокультурний підхід пропонує дещо інший вимір аналізу довіри, суть якого полягає в аналізі певних соціальних феноменів крізь призму співвідношення культури та соціальності в конкретно-історичних формах [7].

У межах цього підходу довіра розглядається крізь призму співвідношення культури та соціального: довіра – це складний соціокультурний феномен, в якому можна виділити особистісний, соціальний та культурний аспекти. Культура виступає джерелом для зародження та відтворення довірчих відносин на різних рівнях взаємодії. До соціокультурних факторів, що впливають на розвиток довірчих відносин, можна віднести історичну спадщину, традиції, символи, стереотипи, якість освіти, рівень політичної культури середовища, нормативні та дискурсивні практики [6]. Довіра як соціокультурний феномен протистоїть хаосу, аномії, є чинником, що пом'якшує конфлікти цінностей, укріплює моральну основу довірчих відносин, сприяє соціальній передбачуваності дій індивідів та груп [6].

Соціокультурний підхід до розгляду довіри можна успішно застосувати в процесі вивчення процесів глобалізації. Адже у глобалізованих суспільствах помітними є швидкі зміни у соціальному житті, які постають внаслідок глобальних культурних викликів. Тому функціонування довірчих відносин розширює свій «діапазон» дії та виходить на макро- і мегарівні.

Оскільки у глобалізованих суспільствах відбувається своєрідний розрив соціального та культурного простору, який пояснюється формуванням нових транснаціональних спільнот, що ґрунтуються на соціокультурних факторах [4, с. 83]. Соціальна складова довіри витісняється розширенням дії культурного чинника у структурі довіри. Довірчі відносини – досить мінливі і майже повністю визначаються тими культурними факторами, які превалюють у певну історичну епоху.

На сучасному етапі довіра на різних рівнях зазнає суттєвого впливу трансформаційних процесів, що відбуваються у суспільствах внаслідок глобалізації, а це зумовлює розширення довірчих відносин і вихід їх на макро- та мегарівні аналізу, але, водночас, разом зі звуженням соціального простору відбувається звуження довірчих відносин на локальному рівні. Довіра починає розумітися як соціокультурний феномен, який формується під впливом певної культурної програми і значною мірою визначає якість соціальних відносин.

Френсіс Фукуяма вважає довіру як таку, що визначає прогрес; вона діє на мікро-, мезо- та макрорівнях суспільного життя [8, с. 4]. Відповідно, на думку Ф. Фукуями, економічну відсталість у світі можна пояснити недостатністю взаємної довіри.

Довірчі відносини, що домінують у куль-

турній сфері, впливають на формування соціальних інститутів. Культури з високим ступенем довіри, тобто країни з високорозвиненими інститутами посередництва, мають важливі переваги в конкурентній боротьбі. Вони володіють сильними фінансовими інститутами, ефективною політикою найму працівників і, в цілому, більшими корпораціями, що стали «світовими гравцями».

Своєрідним узагальненням досліджень довіри у ХХ столітті є робота П. Штомпки «Довіра: соціологічна теорія», у якій він вказує на посилення уваги до проблеми довіри, що, на його думку, зумовлено низкою причин, пов'язаних з особливостями сучасного суспільства.

П. Штомпка вважає, що проблема довіри з'являється у випадку невизначеності та неконтрольованості майбутнього, тобто вона є необхідною тоді, коли немає впевненості у повному контролі над майбутніми подіями, що залежать від людських дій [9, с. 10-11]. У свою чергу, довіряти – означає діяти так, ніби ризик відсутній. Досліджуючи феномен довіри, П. Штомпка дійшов висновків, що усі посткомуністичні країни переживають стан «синдрому недовіри», дія якого зменшується у міру поступової стабілізації соціальних відносин, починаючи від середини 1990-х років.

Є.І. Головаха показує ступінь впливу довіри на можливі перспективи і шляхи суспільного розвитку, використовуючи матеріали опитувань населення щодо довіри до інституційних перетворень в Україні [3].

Варто зазначити, що, визначаючи готовність громадян до взаємодії з органами влади, слід сказати, що довіра не є визначальним фактором, який впливає на те, буде громадянин взаємодіяти з органами влади чи ні. Фактори наявності довіри до органів влади та готовності особисто відвідати представників влади, долучитися до роботи громадських рад, громадських організацій з реформування системи влади не завжди збігаються. Така ситуація є цілком нормальною, оскільки кожна людина, свідомо оцінивши ситуацію та порівнявши можливі затрати часу та зусиль, можливі ризики з важливістю отриманого результату, робить відповідний висновок про доцільність таких дій зі свого боку. Взаємодія передбачає наявність спільної та значущої мети для суб'єктів взаємодії. Однак у взаємодії органів влади та громадян спільна мета полягає в гарантуванні безпечного життєвого простору, що є однаково значущим для кожного члена суспільства.

Висновки. Отже, довіра за своєю природою має подвійний характер, будучи одночасно як передумовою, так і наслідком співпраці. Безперечно, є чимало випадків, коли співпраця в силу різних причин розпочинається між суб'єктами без наявної усвідомленої до-

віри, однак її присутність, хоча б часткова, є обов'язковою, якщо суб'єктів об'єднує спільна мета і вони разом докладають зусиль задля її досягнення. У процесах взаємодії органів влади та управлінських інституцій з населенням довіра, навіть незначна, є фундаментом, який сприятиме ефективнішому здійсненню взаємодії. При цьому, за умови досягнення поставленої мети, взаємодія матиме два взаємозалежні результати: перший – очікуваний результат, другий – більший рівень довіри. Якщо кіль-

кість вдалих практик співпраці між органами влади та населенням буде зростати, зростатиме, відповідно, і рівень довіри до неї, що сприятиме її переходу в узвичаєну форму.

У межах розглянутої теми доцільним є подальше дослідження шляхів та умов формування високого рівня довіри до роботи органів влади та місцевого самоврядування в розвинутих країнах і на підставі отриманих результатів визначення способів підвищення рівня довіри до управлінських інституцій в Україні.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бурдые П. Формы капитала [Электронный ресурс] / П. Бурдые // Экономическая социология. – 2002. – Т. 3, № 5. – С. 60-74. – Режим доступа: <http://ecsoc.hse.ru/2002-3-5.html>
2. Гидденс Э. Устройство общества: Очерк теории структуризации [Текст] / Э. Гидденс; пер. с англ.; 2-е изд. – М.: Академический Проект, 2005. – 528 с.
3. Головаха Є. Пострадянська деінституалізація і становлення нових соціальних інститутів в українському суспільстві [Текст] / Є. Головаха, Н. Паніна // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 4. – С. 6-22.
4. Джонсон Дж. Экзистенциальные аспекты доверия [Текст] / Дж. Джонсон, А. Мельников // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2009. – № 1. – С. 78-93.
5. Луман Н. Общество общества. Часть I. Общество как социальная система [Текст] / Н. Луман. – М.: Логос, 2004. – 232 с.
6. Магомедов М.Г. Социальное доверие в обществе: социологический аспект [Электронный ресурс] / М.Г. Магомедов. – Режим доступа: http://dibase.ru/article/24022009_magomedovmg
7. Селигмен А. Проблема доверия [Текст] / А. Селигмен; пер. с англ. И.И. Мюрберг, Л.В. Соболевой. – М.: Идея-прес, 2002. – 256 с.
8. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию [Текст] / Ф. Фукуяма; [пер. с англ. Д. Павловой, В. Кирющенко, М. Колопотина]. – М.: АСТ, 2008. – 730 с.
9. Штомпка П. Доверие в эпоху глобализации [Электронный ресурс] / П. Штомпка // Социальная политика и социология. – 2006. – № 4. – С. 8-15.

Стаття надійшла до редакції 25.03.2015

REFERENCES:

1. *Burdje, P. Formy kapytala (Forms of capital). Ekonomycheskaya sotsyolohyya, 2002, no 5.* <http://ecsoc.hse.ru/>
2. *Hyddens, É. Ustroenye obshchestva: Ocherk teoryy strukturatsyy (Dispensation society: Outline of the Theory of Structuration). Moscow, 2005, 528 p.*
3. *Holovakha, Y. E. Postradyanska deinstytualizatsiya i stanovlennya novykh sotsialnykh instytutiv v ukrayin-skomu suspilstvi (Post-Soviet deinstitutionalisation and the emergence of new social institutions in Ukrainian society). Sotsiolohiya: teoriya, metody, marketynh, 2001, no 4, pp. 6-22.*
4. *Dzhonson, Dzh. Ekzystentsyalnye aspekty doveryya (Existential aspects of trust). Sotsyolohyya: teoriya, metody, marketynh, 2009, no 1, pp. 78-93.*
5. *Luman, N. Obshchestvo obshchestva. Chast I. Obshchestvo kak sotsyalnaya systema (Community. Part I. Society as a social system). Moscow, 2004, 232 p.*
6. *Mahomedov, M. H. Sotsyalnoe doverye v obshchestve: sotsyolohycheskyy aspekt (Social trust in society: sociological aspect). <http://dibase.ru/article/>*
7. *Selyhmen, A. Problema doveryya (The problem of trust). Moscow, 2002, 256 p.*
8. *Fukuyama, F. Doverye: sotsyalnye dobrodetely y put k protsvetanyyu (The Social Virtues and the Creation of Prosperity). Moscow, 2008, 730 p.*
9. *Shtompka P. Doverye v Epokhu hlobalyzatsyy (Trust in the age of globalization). Sotsyalnaya polytyka y sotsyolohyya, 2006, no 4, pp. 8-15.*

Кузьмук Ольга Николаївна – кандидат соціологічних наук, доцент
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
Адреса: 43025, м. Луцьк, пр. Волі, 13
E-mail: kuzmuk-olga@mail.ru

Kuzmuk Olga Mykolayivna – PhD in sociology, associate professor
Lesya Ukrainka eastern european national university
Address: 13, Voli Av., Lutsk, 43025, Ukraine
E-mail: kuzmuk-olga@mail.ru